

Isaac Deutscher

Om internationaler och internationalism

Föreläsning i oktober 1964 vid *University College* i London

Källa: *Marxism in Our Time*, The Ramparts Press, Berkeley, 1971

Över ett sekel har gått sedan grundandet av Första internationalen, över 60 år sedan Andra internationalen, som föll samman så skamlöst, och nästan ett halvsekel har gått sedan Tredje internationalen bildades. Jag skulle här vilja ta upp den roll dessa tre internationaler har spelat och relevansen av och livskraften hos den grundläggande idé, som under deras bästa perioder inspirerade samtliga – idén om internationalism. Jag tänker koncentrera mig på en speciell och avgörande fråga – samspelet och konflikten mellan nationalism och internationalism under hela den moderna arbetarrörelsens historia.

Första internationalen grundades här i London på initiativ av brittiska och franska socialister. Deras främsta intresse låg i att organisera solidariteten mellan arbetande människor i Frankrike och Storbritannien för att de skulle kunna försvara sig mot importen av billig arbetskraft från Belgien, Italien och Tyskland. De var även tvungna att skydda sig mot strejkbryteri organiserat av det internationella kapitalet. Det var den prosaiska anledningen till bildandet av Förbundet av arbetande människor, den stora legendariska, nästan poetiska International, som införde traditionen med en internationellt organiserad arbetarrörelse.

Internationalens ursprung var, skulle man kunna säga, nästan trade-unionistiskt i ordets snävare betydelse. Men i den lilla grupp män på podiet vid det historiska mötet i St Martin's Hall här i London sista veckan i september 1864 fanns en person vars ande skulle sätta sin prägel på hela företaget och höja det till en mycket högre nivå än, med tanke på dess ursprung, någonsin var avsett. Den mannen var Karl Marx. Han skrev öppningstalet till Internationella förbundet av arbetande män och även stadgarna för den nya organisationen.

Det fanns också ett annat märkligt sammanträffande: organisationen bildades i syfte att hävda tanken på internationalism och behovet av internationell solidaritet för arbetarna. Men den direkta orsaken till att delegaterna samlades i St Martin's Hall, den konkreta fråga som diskuterades där, var stödet till, och solidariteten med, en nation som inte kämpade för socialism, inte ens för några som helst progressiva reformer, utan för sitt eget oberoende. Mötet sammankallades för att uttrycka den västeuropeiska arbetarklassens solidaritet med polackernas väpnade resning mot Tsarrysland. Här har vi den uppenbara paradoxen i hela situationen: den fråga som väcker känslor och entusiasm inom Första internationalen är en nationell fråga, en kamp som förs av ett folk borta i Östeuropa för sin nationella existens. Ända sedan den nya internationella organisationens födelse konfronteras vi med samspelet mellan internationalism och nationalism inom arbetarrörelsen.

Första internationalen var i själva verket emellertid inte första försöket att skapa en internationell organisation. Vi får inte glömma att redan *Kommunistiska manifestet*, som Marx och Engels skrivit tillsammans 1848, hade avslutats med en historisk uppmaning: Proletärer i alla länder, förena er! Olika studiecirklar, föreningar och propagandagrupper bland arbetarna hade i årtionden försökt upprätta någon form av internationellt samband mellan varandra. Det hade inte lett till mycket. Och efter sammanbrottet för revolutionen 1848 hade 15 år förflutit med arbetarrörelsen i stiltje, eller snarare i ett tillstånd av den djupa depression och demoralisering som brukar bli följd av ett nederlag. Tankarna på internationalism hade emellertid slagit djupa rötter i socialistisk medvetenhet. Jag tänker återkomma till det senare. Men nu ska vi ägna oss lite mer åt bakgrunden till bildandet av Första internationalen.

Efter nederlaget för revolutionen i Europa hade kapitalismen, som nästan enbart handlade om kapitalismen i Västeuropa, upplevt en period av storartad utveckling och framsteg. Samma år som Första internationalen bildades talade den brittiske finansministern, William Gladstone, om ”denna

berusande tillväxt och ökning av all vår rikedom och makt”. När man läser det anförandet får man nästan känslan av att det rör sig om någon tory eller politiker på labourpartiets högerflygel som 1962 eller 1963 förkunnade: ”Vi har aldrig haft det så bra! Vilka oerhörda framsteg vår välfärdsstat har åstadkommit, hur otidsenliga är inte alla revolutionära tankar på klasskamp!” Och så vidare, och så vidare.

Så såg stämningarna ut i Västeuropa runt 1860. Arbetarrörelsen hade inte återhämtat sig efter nederlaget 1848-49, men så plötsligt, 1864, började nya rörelser göra sig påminda i England, Frankrike och i mindre utsträckning andra länder i Europa. Vi kan hitta ekon av denna nya sinnesstämning i brevväxlingen mellan Marx och Engels och deras vänner, men om man skulle bedöma omständigheterna runt bildandet av Internationales utifrån kommentarerna och referenserna i dessa brev skulle man få dra slutsatsen att hela företaget liknade en intressant men rätt obetydlig händelse i den politiska tillvaron bland några européer i exil i London och med kontakter med några företrädare för olika kontinentala grupperingar bland arbetarna.

Marx anslöt sig lite motvilligt till rörelsen, han ville inte beblanda sig med olika små sekter och grupper av agitatorer verksamma i London vid denna tid. Han hade fortfarande i minnet sin förbittring över de munhuggningar andra i exilen ägnade sig åt och Engels ord, som varit giltiga när de skrevs 1851 stod sig fortfarande ett decennium senare: ”Hur ska personer som vi, som skyr officiella positioner som pesten, kunna stå ut i ett parti?” Marx föredrog vid denna tid att koncentrera sig på sitt arbete med *Das Kapital*, som han med rätta betraktade som betydligt viktigare. Men i september 1864, då en grupp franska arbetare kom till London för att mana sina brittiska kamrater till gemensamt försvar mot sin bourgeoisie, blev han både storligen imponerad av deras *élan*, viljekraft, och deras beslutsamhet. Han drogs med i rörelsen och försåg den med enorm intellektuell kraft. Marx´ internationalism hade ett annat djup än internationalismen hos de övriga deltagarna.

Socialistisk internationalism hade två upphov: det ena var de praktiska upplevelserna hos arbetare som kände att de måste samarbeta över gränserna för att kunna försvara sina intressen, löner och arbetsförhållanden. Den dagliga erfarenheten av att stå vid en fabriksbänk bredvid en främling som, ofta av tvång, sålde sin arbetskraft till underpris ledde till en insikt om att man hade gemensamma intressen, en instinktiv form av internationalism. På ett annat plan förser oss emellertid de politiska idéernas historia i Europa med en annan källa till internationalism, en som råkar ha kopplingar till den borgerliga kosmopolitismen från Franska revolutionen och i de olika borgerliga politiska rörelser som den ledde till.

Det finns en historisk släktskap mellan borgerlig kosmopolitism och det vi kallar proletär internationalism. Paradoxalt nog utesluter detta inte, det utgör i själva verket en förutsättning, också en konflikt mellan de båda. *Égalité, Fraternité, Liberté* som var tänkt att råda mellan enskilda fransmän kastades, så att säga, ut på den europeiska scenen och framträdde där som jämlikhet och broderskap mellan nationer. Men i det borgerliga samhället visade sig denna jämlikhet mellan individer bara vara formell och knuten till det rättsliga området, inte social och ekonomisk. Borgaren i Frankrike och arbetaren där var lika ”inför lagen” – de hade samma formella rättigheter. Om denna jämlikhet sade Anatole France en gång följande: ”I sin storsinhet tillåter lagen i den franska republiken varken miljonären Rotschild eller Paris *clocharder* [uteliggare] att sova under Seines broar.”

Kosmopolitisk borgerlig jämlikhet mellan nationer var formell på samma sätt. Frihandelsföreträdaren, importören och exportören, säljaren och köparen i alla länder hade lika rättigheter på den internationella marknaden. Begreppet hade en viss innebörd för bourgeoisien i högt utvecklade industriländer. Men vilken verklig jämlikhet finns mellan ”världens verkstad” och de outvecklade och koloniala länderna, mellan den starke och den svage – mellan familjen Rotschild och världens *clocharder* – där handeln alltid är till fördel för de starka och missgynnar de svaga?

Talet om jämlikhet och broderskap fick ändå folk att titta djupare och gå vidare från kravet på formell likhet inför lagen till krav på ekonomisk och social jämlikhet. Den borgerliga kosmopolitis-

men i början av 1800-talet fick också många tänkare – i första hand Marx och Engels – att framhålla hela innebörden i tanken och föra den till dess logiska avslut: från frihandelsföreträdarnas kosmopolitism i borgerliga nationer gick de vidare till proletariats socialistiska internationalism.

Bakom bourgeoisens kosmopolitism skyttade alltid en verklighet av konkurrens mellan handelsmän från olika nationer. Inom proletariats led pågick en oupphörlig konkurrens och kamp om jobben. Den borgerlige handelsmannen kämpade om marknader och priskonkurrens om varorna, arbetarna trängdes med varandra för en plats vid fabriksbänken och sänkte priset på sin arbetskraft. Marx och Engels var väl medvetna om detta mycket reella och nedbrytande inslag i arbetarklassens existens i ett samhälle där konkurrensen präglade varje aspekt av tillvaron. Denna split kunde bara få ett slut genom avskaffande av privat ägande av produktionsmedlen – dvs med att kapitalismen avskaffades. Målet för den moderna arbetarrörelsen var att få bukt med konkurrensen mellan arbetarna, att få kontroll över den individualism som gjorde dem till lätta byten för kapitalistisk utsugning. Målet för arbetarrörelsen var att i arbetarna ingjuta den solidaritetskänsla som skulle gynna dem alla som klass. Det var ursprunget till fackföreningarna, den moderna socialismens ursprung och även ursprunget till Internationalen. ”Arbetare i hela världen, förena er!” var inget annat än en maning till att avskaffa skadlig konkurrens mellan arbetarna i varje enskilt land och även att avskaffa den i internationell skala. Ur denna synvinkel var nationalismen i första hand arbetarnas självdestruktiva konkurrens, internationalismen den solidaritet som översteg nationsgränserna.

I den bemärkelsen utvecklades socialistisk internationalism från handelsmannens kosmopolitism, men den gick också längre än denna kosmopolitism, besegrade dess begränsningar för att till sist bli dess negation. Socialistisk internationalism var motsatsen till borgerlig kosmopolitism.

Jag har sagt att marxistisk internationalism hade sina rötter i borgerlig kosmopolitism och de rötterna var ganska djupa. Redan 1848 i *Kommunistiska manifestet* skildrade Marx, med en entusiasm som inte gick att missta sig på, den progressiva sidan av kapitalismen. Genom att skapa en världsmarknad, genom att bryta ned eller överskrida regionala, feodala eller nationella gränser av separata ekonomiska enheter, genom att vidga bourgeoisens horisont, vidgade kapitalismen också horisonten för andra samhällsklasser. Internationell handel som tog storartade språng framåt med kapitalismens utveckling på 1800-talet hade där visat sina progressiva drag. Av detta drog Marx slutsatsen att socialismen skulle gå mycket längre bortom de nationella ekonomierna än kapitalismen någonsin kunde göra: den skulle skapa en internationell ekonomi och ett samhälle som planerade och rationaliserade sina behov, sin produktion och konsumtion, i internationell skala. Redan i slutet av 1700-talet gjorde Adam Smith en förteckning över alla de länder som de produkter en engelsman (eller skotte) kunde hitta på sitt frukostbord. Redan då krävdes en internationell arbetsdelning för att duka ett bord till en riklig måltid. Hur mycket större, hur mycket mer omfattande, hur mycket mer storslagen skulle då inte den arbetsdelning vara som utvecklingen av socialismen skulle leda till, en arbetsdelning som verkligen skulle omfatta jordklotet och mänskligheten. Vad Marx i själva verket talade om var slutet för nationalstaten. Han tänkte sig den inte att den skulle bli politisk verklighet under hans eget århundrade, men han hade en stor vision av ett växande nytt internationellt samhälle som med nödvändighet skulle bryta ned hämmande barriärer och nationella gränser.

Och här har vi åter denna paradox: Första internationalen, då Marx i sitt invigningsanförande hade utropat att detta samhälle var i vardande, hade icke desto mindre sammankallats för att uttrycka sympati med polackernas kamp för att återskapa sin egen oberoende nationalstat. Å ena sidan förkunnade Internationalen att nationalstaten var en anakronism – som skulle förfalla och gå under – å andra sidan krävde man att en ny stat skulle bildas och få sitt oberoende. Och det var inte bara Polens framtid som detta resonemang gällde. Tyskland kämpade för nationellt enande, för sammanslagning av dussintals furstendömen, för ett slut på uppdelningen mellan styre under Habsburg eller Hohenzollern. Italien kämpade för nationellt oberoende och enhet för att inte tala om de andra små nationerna i östra och sydöstra Europa. På en stor del av kontinenten pågick i själva verket kampen

för att uppnå statligt och nationellt oberoende. Denna uppenbara paradox förklaras av att Marx, Engels och de andra socialisterna i den generationen tog det för självklart att det inte gick att åstadkomma något internationellt socialistiskt samfund annat än om folken själva genom sin egen vilja skapade det. Det var via deras oberoende, genom att de befriade sig från förtryck, genom att deras nationella strävanden uppfylldes som vägen gick till det internationella samhället. Bara den som är fri att skapa sin egen stat är också fri – inte via tvång – att uppge sin nationalstat.

Ett drygt halvsekel senare skulle Lenin, med sin säregna talang för pedagogiskt populariserande, jämföra den inställningen med kvinnans rätt till skilsmässa. Varje kvinna, sade han, borde ha rätt att skilja sig från sin man och socialister, och även progressiva liberaler, måste hjälpa henne att uppnå denna frihet. Men det innebar inte att vi var ute efter att övertyga alla kvinnor om att de måste skilja sig från sina män. På samma sätt, sade Lenin, tänker vi inte yrka på att varje nation ska bilda en egen stat, men vi måste erkänna att varje nation har rätten att göra det. Vår uppgift som marxister är att verka för ett internationellt socialistiskt samfund, men vi måste också stödja den kamp för nationellt oberoende som en förtryckt nation för och av de koloniala och halvkoloniala länder som utsugs av utländskt kapital. Men att förhärliga nationalstaten, att försöka göra den bestående, förvandla den till en fetisch, är kort och gott reaktionärt, efterblivet och anakronistiskt. Att tänka inom nationalstatens trånga ram är att förbli bunden till det förgångna och inte röra sig mot framtiden.

* * *

Marx såg hur den gryende industrikapitalismen började skapa de materiella förutsättningarna för en övernationell organisering av samhället. ”I stället för lokal och nationell instängdhet och självtillräcklighet har vi nu fått det mångsidiga samspelet mellan nationer och deras ömsesidiga beroende av varandra”, skrev Marx och Engels 1848. Och det är först nu, mer än 120 år senare, när våra politiker till sist insett ”nationernas ömsesidiga beroende av varandra” som de på sitt tafatta sätt försöker skapa den omskrivna Europeiska internationalen. Vad beträffar det som kallats ”praktisk politik” åstadkom Första internationalen mycket. Den klövs av konflikten mellan marxister och anarkister. Parispolisen anklagade Första internationalen för att ha legat bakom och organiserat Pariskommunen. Men även om dess anhängare deltog i Pariskommunen var de helt oskyldiga till vad de anklagades för. Och ändå ledde kommunens nederlag till den slutgiltiga upplösningen av Internationalen. Med våra måttstockar, och med den tidens måttstockar, var detta en mycket liten rörelse. Den förfogade inte ens över den sorts blygsamma möjligheter till publicitet som även små partier hade då och likväl var det den första stora proklamationen av vad som skulle bli en livsviktig princip, internationalismens princip.

Internationalen blev inte gammal, men efterlämnade det mäktiga rop som genljuder i den arbetarklassens öron i Europa och världen över: Proletärer i alla länder, förena er! Den efterlämnade ett testamente som också formade tänkandet inom vänstern och bland revolutionära intellektuella i alla länder. Den princip den formulerat var långt större och långt mer livskraftig än Internationalen själv, och det var egentligen det enda den åstadkom.

* * *

När Första internationalen upplöstes inföll två decennier då arbetarrörelsen växte i nästan alla länder i Europa. För första gången fanns ett stort, modernt arbetarparti i Tyskland. I Frankrike, i Italien och Spanien ökade arbetarpartierna i styrka. Och trots detta – eller kanske på grund av det? – fanns ingen internationell organisation. Initiativet till att bilda Andra internationalen togs av fransmän och belgare 1889. I socialismens mytbildning framställs Friedrich Engels som den som låg bakom Internationalen. Han hyllades varmt som Marx´ överlevande vän och den som fortsatte dennes arbete. Det måste ha varit mycket frestande att framställa socialismens vördnadsbjudande profet som den nya organisationens gudfader. Men när vi läser den privata brevväxlingen mellan Engels och Laura och Paul Lafargue inser vi att Engels inte hyste någon större entusiasm inför den internationella socialistiska kongress som tämligen febrilt förbereddes i Paris. I ett brev till Laura

(Marx' dotter) knappt tre veckor innan kongressen skulle inledas nämnde han i förbigående ”den kongress ni håller på med” och motsatte sig alla planer (som förstås var omtvistade) på att ”de administrativa sammanträdena skulle hållas bakom lyckta dörrar”. Tyskarna, skrev han, skulle säkerligen vilja se offentliga möten hela tiden ”såvida det inte på några håll fanns en åtrå efter att återskapa Internationalen i en eller annan form”. Det ”skulle och borde” tyskarna, och österrikarna, motsätta sig med all kraft. De har inte råd, fortsatte Engels, med att ”leka med internationella organisationer som i nuläget är lika otänkbara som onödiga”.¹

Och ändå växte Internationalen och utvidgades och under ett kvartssekel, från 1889 till första världskriget, var det en imponerande och på sätt och vis oerhört inflytelserik organisation. 1919 fällde Lenin kommentaren att om Första internationalen täckt perioden av socialismens tillväxt på djupet hade Andra internationalen medfört socialismens tillväxt på bredden. Utåt såg Andra internationalen ut som arvtagaren till den Första, man spred samma tankar och program om revolutionen. I detta hade båda djupa rötter i traditionen från 1848. Den svängde sig med alla symboler och lösenord om proletär enhet, sjöng alla sånger om de arbetandes broderskap och talade i namn av alla arbetare i alla länder. Detta skulle emellertid visa sig bara vara en tunn fernissa över en djupt rotad nationalism.

* * *

Internationalen smulades sönder 1914, under krigets första dagar. Alla partier som ingick, med undantag för de ryska och polska, blev, med Rosa Luxemburgs ord, socialpatriotiska, socialchauvinistiska. Socialistiska bara i ord, chauvinistiska i handling. Europas socialistledare kastade för vind all högtidlig, antimilitaristisk internationell fraseologi och uppmanade de arbetande att kämpa för ”sina” kejsare, ”sin” regering och ”sina” generalstabar.²

Det som krossade Andra internationalen (även om den fortfarande är i livet, om än bara som en död vävnad), förutom uppsvinget för nationalismen, var ett partis dominans, det socialdemokratiska tyska partiet, över hela organisationen.³ Det tyska partiet var Internationalens herre och där låg en inneboende motsättning, som likt en dynamitladdning fick hela byggnaden att explodera när det första skottet avlossats på slagfältet den 4 augusti 1914. Fyra år efter att Andra internationalen bildats varnade skrev Engels följande varningsord till Lafargue: ”Proletariatets frigörelse kan bara ske internationellt, ni gör det omöjligt om ni försöker att bara göra det till en fransk historia”. Fram till detta datum av ”tragisk innebörd” verkade det som det mäktiga tyska socialdemokratiska partiet tagit som sin uppgift att förvandla proletariatets frigörelse till en ”ren tysk historia”.

Nationalismens triumf inom Andra internationalen var ingen slump, det avspeglade kapitalismens utveckling och expansion, som medfört ett oäkta välstånd och relativ förbättring av levnadsstandarden för arbetarna i de utvecklade länderna. Parlamentarisk socialism, fackföreningar, fredliga förhandlingar, uppfattningen (så välbekant för oss) att ”vi lärt oss att kontrollera ekonomin”, knöt arbetarrörelsen allt närmare nationalstaten, precis som den idag är uppbounden till vår så kallade välfärdsstat. Men plötsligt, med krigsutbrottet, ställdes denna arbetarrörelse inför en svår prövning, som man inte klarade av. Lenin kunde inte tro att lärjungar till Marx och Engels, de tyska socialisterna med sin imponerande skara anhängare och ”perfekta” organisation, kunde förråda all sin internationalism, sina löften och försäkringar, ställt sig på *Kaisers* sida och uppmanade sina arbetare att föra ett heligt krig mot Ryssland. Nej, det kunde Lenin inte tro. Han var nära ett nervöst sammanbrott. Han upplevde en sådan förtvivlan när alla hans förhoppningar föll samman att han ett

¹ *Correspondence: Frederick Engels and Paul and Laura Lafargue*, band 2, Foreign Language Publishing House, Moskva, sid. 292.

² ”I ett slag skingrade kriget de revolutionära ideal som Internationalen haft sin styrka i”, skrev Julius Braunthal, sekreterare i Andra internationalen, och kallade 4 augusti 1914 för ”ett datum med tragisk innebörd” i socialismens historia (*History of the International*, band 2).

³ I september eller oktober 1914 skrev Trotskij i Zürich: ”Det [det tyska socialdemokratiska partiet] var för oss inte ett av partierna i Internationalen utan *Partiet*.”

tag funderade på att sluta med all politik och emigrera till USA, på samma sätt som många av de besegrade revolutionärerna lämnade Europa efter 1848. Men Lenin var inte någon som tom förtvivlan dröjde sig kvar hos någon längre tid. Han kämpade med sin penna och avslöjade opportunisten och fegheten hos ledarna för det tyska partiet. Han riktade en obarmhärtig och nedgörande kritik mot Kautsky, renegaten, och dundrade: vad var Andra internationalen annat än ”en förening för att rättfärdiga nationalchauvinismen”? Skulle *Kaisern* ha beordrat att socialdemokraterna skulle fängslas eller rent av skjutas om de röstat mot krigskrediterna? Och vad skulle det ha varit för fel med det? Vad skulle arbetarnas ledare tjäna till? Det är just i tider av stora vedermödor som folkens framtid står på spel och då är det ledarnas plikt att peka ut vägen framåt även om de riskerar att mista livet.

Några månader efter krigsutbrottet var både Lenin och Trotskij inne på att det måste bildas en ny International. Den gamla hade dött en skamlig död. ”Marxismens chauvinistiska förfalskare” fanns ingen bättring för, de hade alltför djupt släpat ner organisationen i nationalpatriotismens träsk. Det enda konstruktiva var att ”samlas krafter för en Tredje international”.

Men långt innan ”krafterna för en Tredje international” samlats, skakades världen av dånet från den ryska revolutionen. Under hela kriget organiserade socialisterna i de allierade länderna hela ritualen av konferenser och högtidliga deklamationer och samma gällde för socialisterna i Centralmakterna. Medan de som samlats i London talade om att ”fullfölja kriget till det bittra slutet” talade de som samlats i Wien om sin beslutsamhet att försvara Fäderneslandet till varje pris. Först i september 1915, i Zimmerwald, skedde ett blygsamt försök att åter hålla fram, vid sidan av den gamla Internationalen, den proletära solidariteten bland de till krig rustade nationerna.

Och när den stora stormen kom 1917 fanns ingen International, det som gällde var internationalism. Och åter ljud, denna gång från andra änden av Europa, från det efterblivna Ryssland, maningen: ”Proletärer i alla länder, förena er!”

* * *

1919 ställde sig Lenin, Trotskij, Bucharin, Zinovjev och andra bolsjeviker uppgiften att rädda den europeiska arbetarrörelsen ur dess socialpatriotiska träsk och att åter höja den revolutionärt internationalistiska medvetenheten. På Lenins initiativ grundade de Tredje internationalen, medan Rosa Luxemburg motsatte sig detta företag ända tills hon dog martyrdöden. Enligt hennes bedömning var den europeiska arbetarrörelsen ännu inte mogen att ta till sig denna idé och agera i enlighet med densamma. Under dessa omständigheter blev den nya Internationalen åter dömd att domineras av ett parti, den segerrika socialistiska revolutionens parti. Det tyska partiets tyngd inom Andra internationalen hade utgjort en svaghet, när den starkaste beståndsdelen sviktade ledde det till att hela strukturen kollapsade. Lenin och hans kamrater var ändå övertygade om att utropandet av internationalismens princip åter skulle bli avgörande för att återuppväcka arbetarrörelsen. Men det fanns ännu ett skäl till varför de hade så bråttom att bilda Tredje internationalen. De ville införa ett annat karaktärsdrag i synen på Internationalen, de såg den inte bara som ett medel att ena arbetarna i alla länder, utan även som en politisk generalstab för den kommande europeiska revolutionen. De trodde att resningen i Ryssland bara var ett preludium, som snart, mycket snart, skulle följas av nästa akt i kampen mot kapitalismen och att det behövdes ett politiskt högkvarter, som på ett harmoniskt sätt kunde planera och leda all kamp av olika revolutionära massor, där alla lösenord och slagord koordinerades och en viss internationell disciplin var upprättad och som skulle råda över centrifugala nationella intressen, lokala och regionala ambitioner och strävanden. Ett tag såg det ut som om dessa förhoppningar faktiskt skulle materialiseras. Under tiden efter ryska revolutionen skedde ett oerhört uppsving för internationalistiska stämningar. I efterhand kan det förefalla svårt att visualisera detta men om vi betänker att en person så återhållsam och högersinnad som framlidne Ernest Bevin – samme Bevin som slutade sitt liv som en av de mest energiska kalla krigarna – 1920 ledde de brittiska hamnarbetarna i strejk mot transporter av vapen och ammunition avsedda att komma till användning mot bolsjevikerna går det att förstå den effekt den första arbetarstaten hade på sina kamrater i väst.

Tredje internationalen bidrog kanske till att samla olika grupper av revolutionära socialister, men den försvann utan att ha uppnått särskilt mycket mer. Vilka var rötterna till detta misslyckande?

Den grundläggande faktorn var den som Rosa Luxemburg förutsett och fruktat: dominansen av ett enda parti. Det segerrika ryska partiet började genast dominera hela Internationalen och med åren att kväva den kommunistiska rörelsens självständiga rytm och utvecklingen utanför men även i Sovjetunionen.

En ny nationalism – post-kapitalistisk, post-revolutionär nationalism – visade sig i form av en ny ideologi som betonade och stärkte självtillräckligheten hos den ryska revolutionen. Innestängd bakom en *cordon sanitaire*, isolerad genom agerandet från all världens kontrarevolutionära krafter, tvingades den första arbetarstaten till självförsörjning för att göra det lättare att härda ut, men denna bittra nödvändighet framställdes därefter som en dygd. Den fann sitt mest långtgående uttryck i Stalins doktrin om socialism i ett land som blev en dogm till tröst för icke uppfyllda förhoppningar och förväntningar om en revolution i väst. Den nya doktrinen draperade sig i pseudo-marxistiska, pseudo-dialektiska ursäkter och formler, fast egentligen var det inget annat än ett *cri de cœur* från ett nytt och svagt samhälle. Stalins löften om socialism i ett land gav i sin tur näring åt nationell egoism och fick Ryssland att behandla kommunismen på andra håll som något man kunde avvara eller som bytesmedel i diplomatiska uppgörelser med bourgeoisien i väst.

Tredje internationalen, som grundats till dånet och blixterna från den ryska revolutionen, upplöstes och begravdes av Stalin 1943 i samband med det diplomatiska köpslåendet med Churchill och Roosevelt. Det är den ofrånkomliga logiken av att så fort nationalismen tar hem spelet inom en International kommer den att krossa, begrava och trampa ned denna International. Så hände det med Första och Andra internationalerna och så hände även med den Tredje.

* * *

1933, sedan Hitler kommit till makten, betraktade Trotskij Tredje internationalen som lika bankrutt som den Andra varit. De tyska arbetarna stod inte, bestickande argument löd, ”på randen av stora strider” – de hade redan lidit ett förfärligt nederlag. Stalinismen, sade Trotskij, hade upplevt sitt ”4 augusti”. Denna analogi fick Trotskij att dra den självklara slutsatsen att det nu, precis som 1914, var hög tid för att börja arbetet med att bygga en ny internationell organisation, eftersom den gamla låg i ruiner. Han var emellertid full av tveksamhet. Det var inte lätt för honom att vända ryggen till ”världsrevolutionens generalstab”, som han varit en av huvudarkitekterna för. Och själv framhöll han att medan Andra internationalen 1914 medvetet förrått alla höga ideal hade Komintern 1933 underlättat fascisternas seger genom ren enfald, eftergivenhet och blindhet.

Planen för att bygga upp den nya Internationalen mognade sakta i Trotskijs tänkande. Fyra år av propaganda och arbete i terrängen skulle gå innan han var redo att inkalla en grundningskongress. (Exakt lika lång tid som det tagit honom och Lenin från den stund 1915 då Lenin först tänkt tanken om en Tredje international tills organisationen också kom på fötter.) Men Fjärde internationalen visade sig vara dödfödd och orsaken till detta var främst att det inte fanns någon internationell revolutionär rörelse som kunde gjuta liv i den. Även om det inte var hans fel var Trotskijs International avskuren från det enda område där en segerrik revolution ägt rum och där den revolutionen, om än monopoliserad och förvanskad av en förtryckande och lögnaktig byråkrati, fortfarande var vid liv. Trotskij själv hade förutsett den främsta orsaken till att hans organisation skulle bli dömd till ineffektivitet när han påpekade att oavsett hur ansvarslös Stalins politik i Tyskland och på andra håll varit riktade ändå de revolutionära arbetarna i alla länder blickarna till Moskva för inspiration och vägledning.

* * *

Och nu står vi inför en av de mest slående paradoxerna i Internationalernas historia. Precis som ryska revolutionen inträffade utan att någon International existerade har under vår levnad också den kinesiska revolutionen genomförts, åter i en tid då Tredje internationalen var begravd, Fjärde

internationalen visat sig vara dödfödd och när det inte fanns någon levande internationell revolutionär organisation.⁴ Vårt sekel har upplevt två stora sociala omvälvningar omfattande över 800 miljoner människor. Båda inträffade i en tid då det inte fanns någon ”generalstab” i stånd att vägleda, ge råd och samordna. De uppstod inom ett nationellt ramverk och innanför detta växte revolutionen, överskred begränsningarna med en nationell ideologi och blev i sin tur föremål för en ny kamp mellan konfliktfyllda inslag av nationalism och internationalism.

Vi får i vår genomgång läsa därhän de nya vågorna av nationalism inom arbetarrörelsen i väst. De är på sätt och vis bara en fortsättning av samma sorts nationalism som kom upp till ytan 1914. Kvalitativt är skillnaden inte stor mellan den nationalism dagens socialdemokratiska partier står för och deras socialpatriotism 1914. Internationalismen i det kommunistiska lägret under den stalinistiska, chrusjtjovitiska och post-chrusjtjovitiska perioden har varit mer eller mindre hycklad och bara avspeglat en viss *Konjunktur*. Den har dikterats av de mellanstatliga diplomatiska relationerna mellan Ryssland och väst.

I Kina, Ryssland och Östeuropa ser vi idag en växande våg av nationalism. Men jämsides med detta känner vi också av ett nytt uppsving för internationalismen. Dragkampen mellan nationalism och internationalism, den eviga konflikten mellan nationell egoism och internationalism blir alltmer uppenbar.

Vågen av nationalism är förstås en av efterdyningarna till stalinismen. Medan han kämpade mot den sista sjukdomen fördömde Lenin stalinismen som *dzierzjymorda* den råde översittare som påminde om den gamla tsartiden. Fylld av storrysk stolthet och chauvinism hade *dzierzjymorda* kommit tillbaka för att härja med och förolämpa de små nationerna och de små nationernas reaktion på detta blev en intensiv, stundtals morbid, men samtidigt förståelig nationalism. Det sägs ofta om judarna att då de fått utstå så mycket förföljelse är de överkänsliga i sin judiska stolthet. I den bemärkelsen liknar alla nationer i Östeuropa judarna. De har lidit, de har förödmjukats och de reagerar med mistänksamhet och skepsis mot ryssarna. Och den reaktionen är lika stark bland kommunister som bland icke kommunister oavsett hur de yttre tecknen ser ut. Detta förklarar händelserna 1956, resningen kring Gomulka och inbördeskriget i Ungern. *Dzierzjymorda*, den storryske översittare som Lenin talade om fanns kvar i den betydligt mildare Chrusjtjov när han plötslig stoppade all ekonomisk hjälp till Kina, vilket gjorde att Kinas ekonomi hamnade på randen av sammanbrott. Lenin hade även en föraning om detta på sin dödsbädd i sina så kallade kommentarer om nationaliteter där han skrev: ”Om vi betar oss som den gamla ryska gendarmen, den gamle ryske översittaren, kommer vi att få betala för det i Kina, vi kommer att få betala för det i Indien, vi kommer att skada oss själva på grund av att vi blivit så misskrediterade i ögonen på alla nationer i det Asien som är på väg att vakna.” Men ingen lyssnade på Lenins varningsord och ingen lyssnar på dem nu heller.

Men även om de som styrde i Moskva och Peking samtliga var klanderfria internationalister skulle en socialistisk revolution på en så enorm del av jordklotet och som omfattade en så stor del av mänskligheten ändå ställa dem inför ett oerhört stort problem, väldigt till sin omfattning och ofta tragiskt till sina konsekvenser. I det ena lägret finns tjecker, östtyskar, ryssar med hög levnadsstandard och så finns också vietnameser och kineser, fortfarande tyngda av årtusenden av fattigdom och analfabetism. Utvecklingen och framstegen i dessa post-kapitalistiska samhällen sker samtidigt på så många olika nivåer av civilisation, bland skilda samhällsstrukturer, mot bakgrund av olika och mot varandra stridande nationella traditioner. Sådana omständigheter leder med nödvändighet till nationella konflikter och motsättningar, också om samtliga hade enats om en fördelning av materiella tillgångar – även om det förstås inte vore rätta sättet att avancera, för socialism kan inte uppnås genom sänkt levnadsstandard för en högt utvecklad nation. Under kommunismen måste de

⁴ Lagg märke till att Deutscher var kritisk till bildandet av Fjärde Internationalen. Detta framgår också klart i sista delen av Deutschers Trotskij-biografi: [Den förvisade profeten](#). Trotskij och de som grundade Fjärde internationalen hade givetvis en annan uppfattning. Om detta se lästipsen efter artikeln nedan. – Red

rikare nationerna göra en del uppoffringar men inte ens det skulle i en handvändning avlägsna alla potentiella konflikter.

När Marx och hans anhängare utropade internationalismen som socialisternas plikt och moral såg de, så att säga, först av allt vad som borde vara stämningarna inom arbetarrörelsen och sedan det slutgiltiga resultatet av färderna mot ett nytt samhälle. Socialister måste vara internationalister även när deras arbetarklasser inte är det, socialister måste också förstå massornas nationalism, men bara i den mening som en läkare förstår svagheten eller sjukdomen hos sin patient. Socialister måste vara medvetna om denna nationalism, men likt sköterskor måste de tvätta händerna tjugo gånger varje gång de närmar sig ett område där arbetarrörelsen smittats av den.

Marx förstod att *i socialismen* skulle det uppstå nationella konflikter, *i socialismen* är här det operativa begreppet. Om man skulle anta att Ryssland redan är ett socialistiskt land, att Kina redan infört socialism då skulle man förstås ha rätt att dra slutsatsen att ett internationalistiskt socialistiskt samhälle vore en illusion. Sanningen är ju att varken Ryssland eller Kina är socialistiska: det är post-kapitalistiska samhällen som fortfarande bär på arvet från kapitalismen och innehåller inslag av en än mer efterbliven – feodal och pre-feodal – civilisation. De genomförde sina revolutioner isolerade från den utvecklade moderna civilisationen i väst, möttes bara av fiendlighet av den västliga bourgeoisien och till och med i viss utsträckning från arbetarklassen i väst. Omvärlden dömde dessa revolutioner att koka i sin efterblivenhets buljong. Är det då att undra på att spänningarna består, konflikter inträffar och att nationalismen sticker upp huvudet? Men det skulle vara ett misstag att underskatta den internationalistiska strömning som dyker upp då och då. Den visar sig själv främst i en önskan att bli av med rysk chauvinism och att en nation dominerar över andra och i en önskan att upprätta en sann internationell arbetsdelning inom kommunistblocket. Just nu upplever vi ett sönderfall av gamla former av den kommunistiska rörelsen, stalinismens sönderfall och motstånd mot att rörelsen ska domineras av ett enda parti. Denna ”centrifugala upplösning” är bättre än kommunistpartiernas marionettliknande existens och deras integration på ett marionettliknande sätt. Upplösningen av en icke existerande skugginternational är i sig något progressivt och hälsosamt förutsatt att det följs av att arbetarrörelsen återupprättas på basis av internationell socialism.

Av denna genomgång av ett sekel av Internationaler går det att dra en lärdom: att idén om internationalism ändå är viktigare, mer livskraftig, mer relevant än de Internationaler som följt på varandra, blomstrat för att sedan förfalla och dö bort. Internationaler kommer och går men internationalismen förblir den levande principen i en ny värld. Och i Internationalernas vrakspillror tror jag fortfarande att internationalismen kommer att växa och frodas som en växt som stärks och blomstrar bland ruiner.

Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips

Pierre Frank: [Den proletära internationalismens nödvändighet och objektiva rötter](#) och [Teorin om den permanenta revolutionen](#),

Leo Trotskij: [Tredje internationalen efter Lenin](#)

Kommunistiska internationalens upplösning:

Pierre Broué: [Dödsbudet. Upplösningen av Komintern](#)

M Fahlgren: [Upplösningen av Komintern – ur Moskvas och de svenska kommunisternas synvinkel](#)

Bildandet av Fjärde internationalen:

Daniel Bensaid: [Ären då Fjärde internationalen grundas \(1933-38\)](#)

Ernest Mandel: [Orsakerna till Fjärde internationalens grundande](#)